

SENOSIOS KARTOS ISTORIKŲ ELGSENOS MODELIAI SOVIETIZACIJOS PROCESŲ AKIVAIZDOJE

Aurimas Švedas

Lektorius, humanitarinių mokslų daktaras
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
Tel. 268 72 88
El. paštas: aurimas.svedas@if.vu.lt

Įvadas

Sovietinis istorijos mokslo modelis sąjunginės respublikos centru tapusiame Vilniuje buvo kuriamas tvyrant savotiškam intelektualiniam vakuumui. Nemaža nepriklausomoje Lietuvoje egzistavusios praeities tyrinėtojų bendrijos¹ narių dalis pasirinko emigraciją². Pasitraukti į Vakarus dėl įvairiausių priežasčių nesiryzo jau-

nąją istorikų kartą brandinę mokslininkai: Augustinas Janulaitis, Konstantinas Jablonskis ir Ignas Jonynas³. Likimas šiems lietuvių istoriografijos grandams ir istorizmo paradigmos teorinių bei metodologinių aspiracijų puoselėtojams buvo paruošęs itin nelengvą iššūkį. Lietuvos sovietinė istoriografija buvo formuojama atsiribojant nuo prieškario istorikų mokyklos įdirbio kaip „reakcinių idėjų palaikų“ prieglobsčio⁴ ir „nacionalizmo ideologijos nuodų“⁵. Dėl

¹ Sąvoka „praecities tyrinėtojų bendrija“ šiuo atveju yra įvardijami 23 Vytauto Didžiojo universitete 1922–1939 metais įvairias istorijos disciplinas dėstę asmenys. Žr. P. Lasinsko ir S. Pivoro pateikiamą lentelę: *Lasinskas P., Pivoras S. Humanitarinių mokslų fakultetas // Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas, 2002, p. 143. Mes pripažįstame, kad institucinis kriterijus nėra vienintelis, fiksuojant konkretaus laikotarpio praeities tyrinėtojų bendruomenės kontūrus (pvz., žr. *Selenis V. Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*. Vilnius, 2007, p. 21–31), tačiau mūsų tyrime svarstomų problemų kontekstui jis yra pakankamas ir leidžia aiškiai skirti nepriklausomoje Lietuvoje egzistavusias „senąją“ bei „jaunąją“ kartas.

² Į Vakarus nusprendė pasitraukti J. Baltrušaitis, Z. Ivinskis, J. Jakštas, J. Matušas, P. Penkauskas, J. Puzinas, A. Šapoka, A. Vasiliauskas. Visus šiuos istorikus, išskyrus P. Penkauską (1889–1950), galima priskirti prie jaunosios nepriklausomos Lietuvos praeities tyrinėtojų bendrijos kartos.

³ Be Janulaičio, Jonyno ir Jablonskio, sovietų okupuotoje Lietuvoje dar liko L. Karsavinas, P. Klimas ir P. Galaunė. Sovietų valdžios grubiai pakoreguotos Karsavino ir Klimo biografijos kreivės nesudarė pastariesiems jokių galimybių esmingiau prisidėti prie naujojo humanitarų cecho formavimo darbo. O štai Galaunės interesų spektras palengva atitolino šią iškilų asmenybę nuo kasdinių sovietizacijos procesų inspiruotus sukrėtimus išgyvenančio lietuviškojo istorijos mokslo aktualijų.

⁴ Žr. J. Žiugždos pranešimą „Tarybinių mokslininkų darbo linkmė“, skaitytą 1946 m. vasario 23 d. Mokslų akademijos visuotinio susirinkimo sesijoje, Lietuvos mokslų akademijos archyvas (toliau – LMAA), f. 1, ap. 2, b. 23, l. 237–247.

⁵ Tokiais epitetais prieškario Lietuvos istorikų įdirbis apibūdinamas 1953 m. išspausdintame Lietuvos TSR istorijos I dalies makete (žr. Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1861 metų. Rankraščio teisėmis. Vilnius, 1953, d. I, p. 4).

to nepasitraukusiems į Vakarus senosios kartos istorikams labai greitai buvo leista suprasti, kad prieškario Lietuvos istorikų bendrijos puoselėti metodologiniai bei teoriniai siekiai sovietinio mokslo modeliui nėra vertybė, o tiesiausias kelias link įvairių ideologinių klaidų⁶. Į nepriklausomoje Lietuvoje aktyviai dirbusius tyrinėtojus buvo žvelgiama nepatikliai, jų buržuazinėje praeityje ir sovietinėje dabartyje ieškota kompromituojančios medžiagos⁷. Dėl šių priežasčių pastariesiems žmonėms teko paskubomis perprasti sovietinio istorijos mokslo „naujakalbę“, pretenduojančią ne paaiškinti, bet konstruoti pasaulį⁸, išmoki

⁶ 1944 m. gruodžio 15 d. Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto tarybos posėdyje Jablonskio kalba, kuria siūloma Jonynui pripažinti mokslų daktaro laipsnį, labai aiškiai parodo senosios praeities tyrinėtojų kartos tikėjimą, kad tarpukariu subrandintos metodologinės prielaidos pasitarnauja istorijos mokslo skleidimui sovietizacijos procesus išgyvenančioje Lietuvoje (žr. Vilniaus universiteto archyvas (toliau – VUA), f. R-856, ap. 16, b. 3, l. 30v.). Tačiau tokie siekiai sovietinio istorijos mokslo prievaizdams atrodė ne tik beverčiai, bet ir pavojingi, vedantys į objektyvizmą, todėl Jonynui vėliau teko viešai „atsižadėti“ istorinės metodologijos principų ir „stoti“ į partinio mokslo pozicijas (žr. VUA, f. R-856, ap. 24, b. 34, l. 111–112).

⁷ 1945 m. LTSR vyriausybės prašymu Valstybės saugumo liaudies komisariatas dėmesingai tikrino Janulaičio ir Jonyno biografijas. „Kompromituojančios medžiagos“ buvo surasta apie Janulaitį. Žr. *Grunskis E.* „Sociologiniai tyrimai“ pokario Lietuvoje // *Metai*. 1991, Nr. 4, p. 121. Ši istoriką buvo ruošiamasi suimti ir tik paaiškėjus, kad jis nepagydomai serga, šių kėslų buvo atsisakyta (žr.: *Biliūnienė-Matijosaitienė J., Lukšienė M.* Laiko prasmės. Vilnius, 2004, p. 291, 455; *Lukšaitė I.* Augustinas Janulaitis // *Praeitis*. Vilnius, 1992, t. 3, p. 243).

⁸ Lenkų istoriografijos tyrinėtojo G. Zalejko nuomone, sovietinės istoriografijos modelio kūrėjams buvo ypač svarbu ne tiek formuluoti korektiškas apibrėžtis apie praeitį (tirti / interpretuoti pasaulį), kiek ją klastoti (kurti pasaulį). Pastaroji skirtis leidžia aiškiai atriboti ideologiją nuo mokslo. Žr. *Zalejko G.* Marksistinis paradigmatiškai bėda istoriografijos. Povojeina istoriografija ZSRR o powstaniu kapitalizmu. Toruń, 1993, p. 129–130.

išgyventi totalitarinio išalo, sukausčiusio humanitarų bendruomenę bei visą lietuvių visuomenę sąlygomis ir tuo pat metu – išlikti ištikimiems savosioms aspiracijoms, kurios tarpukaryje leido išversti ne vieną naują ir plačią Lietuvos istorijos vagą.

Kaip šioms iškiloms asmenybėms pavyko susidoroti su ką tik išvardytais, vienas kitam prieštaraujančiais uždaviniais? Kokias išlikimo strategijas bei taktikas pasirinko šie žmonės, įpratę praeityje ieškoti ne marksistinės futuristinės siekiamybės atspindžių, o to, „kaip iš tiesų buvo“? Į šiuos klausimus ir bus bandoma atsakyti tyrimo metu, atliepiant 1996 m. Kęstučio Girniaus straipsnyje ir 2007 m. pasirodžiusio Nerijos Putinaitės monografijoje svarstomus asmenybės ir visuomenės pasirenkamų kolaboravimo-prisitaikymo-pasipriešinimo sovietų Lietuvoje formų klausimus⁹.

1. Atsiribojimas, nedalyvavimas, apolitiškumas

Istorizmo paradigmos šalininkų laikysoje sovietmečio epochos egzistencinių bei profesinių iššūkių atžvilgiu galima įžvelgti keletą bendrų bruožų – senoji istorikų karta siekė atsiriboti nuo sovietinės tikrovės perversijų, nedalyvauti įvairiuose bendruose projektuose, rinktis apolitišką laikyseną. Pastarąjį elgsenos modelį vykstant sovietizacijos procesams – atsiribojimą, nedalyvavimą, apolitiškumą – istorikas V. Tininis yra pavadinęs „tylenių“ laikysena. Ji vyravo tarp pokario inteligen-

⁹ Žr.: *Girnius K.* Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas // *Naujasis židinys*. 1996, Nr. 5, p. 268–279; *Putinaitė N.* Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius, 2007.

tijos¹⁰. Ryškiausias senosios istorikų kartos bandymo atsiriboti nuo juos netenkinančių projektų bei iniciatyvų pavyzdys yra jų pozicija rašant sovietinę Lietuvos istorijos sintezę¹¹. 1950 m. birželio 14 d. vykusiame jungtiniame Istorijos instituto ir Vilniaus universiteto istorikų posėdyje Jonynas pasiūlė „šį darbą pradėti nuo atskirų istorinių problemų ir šaltinių tyrinėjimo, nes kol tai neatlikta, negali būti kalbos apie sistemingo kurso paruošimą, todėl istorijos institutas šį darbą turįs pradėti nuo atskirų monografijų rašymo“¹². Galima tik spėlioti, kiek ši Jonyno pozicija buvo nulemta istoristinės orientacijos (siektis nuo kruopštaus smulkių temų tyrimo nuosekliai judėti link idealios sintezės vizijos) ir kiek ją formavo apsisprendimas nedalyvauti konjunktūriniuose projektuose¹³. Žiugždos reakcija buvo labai

griežta: „Jei visi galvotume taip kaip prof. Jonynas, tai vadovėlio rašymą reiktų nukelti į dvidešimtą penkmetį, o jo paruošimas [yra] partinis uždavinys. Šiam uždaviniui atlikti turime mobilizuoti visas jėgas, o nusiiminti neturime pagrindo, nes mums padės Mūsų Partija, Tarybinė vyriausybė ir TSRS MA Istorijos institutas.“¹⁴ Savo nuomonę dėl forsuojamo mokslinio projekto Jonynas vėl pareiškė 1952 m. sausio 14 d. instituto mokslinės tarybos posėdyje – suabejojo jo darbų grafiko realumu ir atkreipė dėmesį į tai, kad jau parengtos teksto dalys turi trūkumų – jose pateikiami „netikslūs faktai“. Instituto direktoriui vėl teko oponuoti savo kolegai pasitelkus demagogiją: „Grafikas realus, mes neprivalome spręsti visas išylančias problemas, bet turime pateikti vadovėlį. Bendrai dėl faktų, tai neverta visų jų minėti. Darbas turi būti apibendrinamojo pobūdžio.“¹⁵ Žinoma, toks požiūris į ypač svarbią veiklos sritį senąją istorikų kartą provokavo abejoti sintezės savalaikiškumu ir atsiriboti nuo jos rašymo. Aptardamas Istorijos instituto 1952 m. darbo rezultatus Žiugžda buvo priverstas su kartėliu konstatuoti, kad profesorius Jablonskis atsisakė dalyvauti apibendrinamojo kurso parengiamuosiuose darbuose¹⁶.

Senoji istorikų karta stengėsi ne tik išvengti konjunktūrinių užsakymų vykdymo, bet ir dažnai atvirai parodydavo, kad neketina prisidėti prie naujų, tinkamai

¹⁰ Žr. *Tininis V.* Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953. Vilnius, 2003, t. III, p. 13–14.

¹¹ Plačiau apie pirmosios sovietinės Lietuvos istorijos sintezės rengimo peripetijas žr. *Svedas A.* Sovietinė lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944–1985 m.). Daktaro disertacija. Vilnius, 2006.

¹² LMAA, f. 16, ap. 1, b. 18, l. 32. Beje, tarpukario istorikų nuostatą žūbtūti atsiriboti nuo Lietuvos istorijos sintezės rašymo pabrėžė ir Jurginis, prisimindamas Lietuvos TSR istorijos pirmojo tomo rengimo peripetijas (žr. Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), f. 205, ap. 1, b. 215, l. 10). Tiesa, Žiugždai tokia Jonyno pozicija atrodė nepateisinama, o Jurginis yra linkęs ją suprasti: „[Jonynas] kėlė klausimą, ar galima parašyti apibendrinantį kursą, neturint monografijų atskiriems, labai sudėtingiems klausimams nušviesti. Klausimas buvo rimtas ir pasiūlymas pradėti darbą nuo atskirų monografijų rašymo buvo visai logiškas, bet nepriimtinas. Rašyti išsamia, šaltiniais pagrįstą respublikos istoriją buvo ne tik mokslinis, bet ir svarbus politinis reikalas“ (žr. Jurginio pranešimo tekstą „Lietuvos istorija feodalizmo epochos tyrinėjimuose. LLMA, f. 205, ap. 1, b. 205, l. 1).

¹³ Apie skeptiškas nuostatas dėl Lietuvos istorijos sintezės projekto, tvyrojusias nepriklausomos Lietuvos istorikų bendrijoje, žr.: *Merkys V.* Konstantinas Jablonskis. Kaunas, 1991, p. 72; *Lasinskas P.* Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais. Vilnius, 2004, p. 150–152.

¹⁴ LMAA, f. 16, ap. 1, b. 18, l. 34.

¹⁵ Ten pat, l. 56.

¹⁶ LMAA, f. 16, ap. 1, b. 60, l. 5. Šiuo atveju klausimas, kiek Žiugždos apgailestavimas buvo nuoširdus, lieka neatsakytas. Istorijos instituto direktorius kurį laiką puoselėjo viltis pats vienas parengti autorinį sovietinės Lietuvos istorijos tekstą, taip bandydamas įrodyti tuometiniam partijai elitui savo nepakiciamumą ir reikalingumą.

indoktrinuotų ir „ideologiškai patikimų“ kadrų rengimo. 1948 m. sausio 10 d. uždarame Vilniaus universiteto partinės organizacijos susirinkime svarstant ideologinio darbo lygio kėlimo klausimą buvo konstatuota, esą: „negalima tylomis apeiti to fakto, jog anaipol ne visa senoji profesūra stojo į sovietinį kelią. Ji vis dar jaučia didžiulę praeities įtaką, todėl dažnai akivaizdus šios profesūros nenoras padėti ugdati jaunosius kadrus. Profesorių paskyrimas konsultantais nepadaeda, pavyzdžiui Jonynas įvairiausiais būdais išsisukinėja ir rimtai nekonsultuoja Gentvilos pastarojo darbo klausimais, neskolina jam savo knygų reikalinga tematika.“¹⁷

Atsiribojimo taktika nepasiteisino, nes, sovietinio istorijos mokslo prievaizdų nuomone, ji vedė į „apolitiškumo“ ir „objektyvizmo“ nukrypimus. Dėl bandymų nepaisyti istorijos mokslo permainų iš senosios kartos istorikų bene garsiausiai buvo kritikuojamas Janulaitis. 1947 m. lapkričio 29 d. vykusiame LKP XV plenumo A. Sniečkus pabrėžė, jog, prisidengdamas apolitiškumo principu, šis mokslininkas susitelkė į „žilos senovės“ tyrimus ir nė karto nedalyvavo sprendžiant svarbiausius Lietuvos istorijos klausimus. Toks nuosprendis, pagrįstas „sunkinančiomis aplinkybėmis“¹⁸,

¹⁷ Žr. Vilniaus universiteto partinio biuro sekretoriaus Taurinsko pranešimą. Lietuvos ypatingasis archyvas, LKP dokumentų skyrius (toliau – LYA), f. 7017, ap. 1, b. 7, l. 15.

¹⁸ Konstatavęs tai Sniečkus ironiškai pažymėjo, kad nepriklausomoje Lietuvoje Janulaitis taip nuosekliai nesilaikė apolitiškumo principo ir parašė tekstą, kuriame teigiama, esą „komunistai nori sugriauti lietuvių valstybę“ (žr. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 30, l. 19–20). Šiuo atveju LKP CK pirmasis sekretorius turėjo omenyje 45 puslapių Janulaičio knygėlę „Lietuva ir dabartinė Rusija: kas tai yra dabartinė Rusija, kas ir kaip ją valdo, ir ką Lietuva iš jos iki šiol turėjo ir ko gali laukti“, 1925 metais išleista Kaune.

išprovokavo grandinę reakciją – 1948 m. sausio 12 d. MA Visuotiniame susirinkime jos prezidentas J. Matulis pažymėjo, kad „mūsų tarpe yra ne vienas Janulaitis, tariamo apolitiškumo šalininkas, vadinamojo „objektyvaus“ mokslo garbintojas, kuris nenori nuoširdžiai persiimti marksistine-leninine ideologija, išsijungti į kūrybinį darbą“¹⁹. „Prasikaltusiam“ istorikui kitos dienos posėdyje teko pripažinti savo klaidas ir „deklaruoti ištikimybę“ marksistinei doktrinai. 1948 m. sausio 13 d. posėdyje Janulaitis buvo priverstas „pripažinti“, kad Sniečkaus paminėtą knygą jis vertinąs kaip savo klaidą. Čia pat buvo nustatytas ir santykis su marksistine teorija: „Kas dėl pažiūrų į istoriją, tai aš žiūriu taip, kaip buvo nurodyta CK nutarimo, kad istorija tai yra politinis mokslas. Visą laiką aš šitai turiu galvoje ir dauguma tų istorinių studijų parengta tuo ar kitu tikslu. Kas dėl metodo, aš galvoju, kad esu marksistas. <...> Teisybė, gal kartais nepuola į akis tai iš mano darbų, nes aš paprastai necituoju, o tik paimu nusistatymą, metodą, bet apie tai neskelbiama.“²⁰

Senosios kartos istorikams nuolat skambavo priekaištai dėl apolitiškumo, beidėjiškumo, partijos elitui svarbių klausimų tyrimų nepaisymo: 1947 m. kovo 28 d. Mokslų akademijos visuotiniame susirinkime, kritikuodamas Istorijos instituto veiklą, Žiugžda pamini, kad „prof. Jablonskis per mažai įsipareigoja“²¹. 1948 m. lapkričio 18 d. Vilniaus universiteto mokslinės tarybos posėdyje prorektorius J. Bučas pabrėžia, jog prof. Jonyno paskaitose „nėra

¹⁹ LMAA, f. 1, ap. 2, b. 57, l. 16.

²⁰ Ten pat, l. 86.

²¹ LMAA, f. 1, ap. 2, b. 39, l. 13.

jokio politinio aštrumo ir studentų auklėjimo marksizmo-leninizmo dvasioje²². Tas pats istorikas 1952 m. birželio 30 d. Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto TSRS istorijos katedros posėdyje yra baramas už tai, kad „sistemingai vengia viešai – spaudoje ar viešuose išstojimuose – aiškiai pasisakyti aktualiais, kovingais istorijos vystymosi klausimais...“²³ Visi šie priekaištai, sovietinio mokslo adeptų, ideologų bei funkcionierių nuolat žeria mi autoritetingiausiems nepriklausomos Lietuvos istorikų bendrijos nariams, rodo desperatiškas šių mokslininkų pastangas išlaikyti korektišką santykį su dėstoma ar tirama medžiaga, bandymus išvengti konjunktūrinių sprendimų. Tačiau visiškai atsiriboti nuo Lietuvos istorijos mokslo sovietizavimo procesų nebuvo įmanoma. Senosios istorikų kartos atstovai turėjo taikytis prie naujos padėties ir dalyvauti mokslo tiriamojame bei pedagoginėje veikloje. Šie bandymai dažnai sukeldavo nevienareikšmių padarinių, kuriuos galima vadinti sąmoningais arba nereflektuotais akibrokštais užgimstančiam oficialiajam sovietinio istorijos mokslo diskursui, provokavusiais naujas kritikos bangas.

2. Sąmoningi ir nereflektuoti akibrokštai

Ryškiu sąmoningo protesto prieš istorinės praeities falsifikaciją pavyzdžiu galima laikyti Jonyno laikyseną 1948 m. spalio 23 d. TSRS istorijos katedros posėdyje svarstant F. Levitaco diplominį darbą „Lietuvos Komunistų Partijos kova prieš fašistų valdžią

1934–1936 m.“ Oponuodamas autoriui Jonynas kalbą pradėjo Cicerono citata, reikalaujančia iš istorijos tyrinėtojo bešališku žvilgsniu vertinti praeitį²⁴. Nesutikdamas su Levitaco teiginiais Jonynas abejojo dėl visiškos tarpukario Lietuvos ekonominės ir politinės priklausomybės nuo užsienio kapitalo, taip pat kritikavo diplomanto norą parodyti, kad A. Smetonos režimas uždraudė visas darbininkų organizacijas. Tokia Jonyno laikysena 1948 m. lapkričio 5 d. Vilniaus universiteto tarybos posėdžio priimtoje rezoliucijoje buvo įvertinta kaip „antimokslinė“ ir „antimarksistinė“, „politiškai klaidinga“ ir atsiduodanti „buržuazinės nacionalistinės ideologijos atrūgomis“²⁵. Pats akibrokšto autorius šiame posėdyje buvo priverstas perskaityti trumpą paskaitą, kas yra buržuazinis objektyvizmas ir kaip su juo derėtų kovoti, taip pat pripažinti savo klaidas: „Man šiandien tenka pasisakyti, aš buvau ar nebuvo ištikimas marksizmo-leninizmo reikalavimams moksle. Sakau atvirai – nebuvo.“²⁶ Paskui ėjo „atgaila“²⁷, kuri jau nebegalėjo

²⁴ Vėliau Jonynui teks apgailestauti tiek dėl savo pasisakymo, tiek dėl minėtos citatos panaudojimo: „Mano pasisakymas buvo persunktas atvira arba pusiau atvira forma buržuazinio objektyvizmo. Aš nebuvo įsigilinęs į tai, kad Cicerono posakis „*Primam esse historiae legem. Ne quid veri non audeat*“ yra skatinimas prie buržuazinio objektyvizmo“ (žr. Jonyno kalbos, pasakytos 1948 m. lapkričio 5 d. Vilniaus universiteto tarybos posėdyje, konspektą. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius (toliau – MAB RS), f. 105, b. 30, l. 12).

²⁵ VUA, f. R–856, ap. 2, b. 13, l. 188–190v.

²⁶ VUA, f. R–856, ap. 2, b. 34, l. 112.

²⁷ Posėdį protokolavęs asmuo pažymėjo: „Dėl padarytų klaidų jis apgailestauja, nes yra nusidėjęs tuo, kad nesusivaldęs, kas galėjo sudaryti įspūdį, jog jis ginąs fašistus. Tai yra žalinga ir profesorui neleistina. Todėl smerkia savo išstojimą ir teigia, kad per iškeltas jo klaidas pasisaks jam prieiti marksistinio nusistatymo ir būti naudingu žmogui“ (žr. VUA, f. R–856, ap. 2, b. 34, l. 112 v.).

²² VUA, f. R–856, ap. 2, b. 17, l. 185.

²³ VUA, f. R–856, ap. 16, b. 45, l. 136.

sustabdyti kritikos lavinos. Jonyno elgesys buvo aptartas Visuotinės istorijos ir TSRS istorijos katedrų posėdžiuose detaliai nusakant, kokių prevencinių priemonių bus imtasi siekiant ateityje išvengti panašių ideologinių klaidų²⁸. Informacija apie istoriko akibrokštą operatyviai pasiekė ir LKP CK pirmąjį sekretorių²⁹, kuris Jonyno nenorą „kovoti su buržuazinės ideologijos liekanomis“ pasmerkė kalboje, pasakytoje 1949 m. vasario 15–18 d. vykusiame LKP VI suvažiavime: „Kai kurios disciplinos vis dar dėstomos iš supelijusio buržuazinio objektyvizmo pozicijų. Buržuazinė ideologija vis dar pasireiškia kai kurių profesorių veikloje. Pavyzdžiui, visai neseniai profesorius Jonynas, vertindamas vieną diplominių darbų, buržuazinės Lietuvos nepriklausomybę apibūdino iš buržuazinių-nacionalistinių pozicijų.“³⁰ Tai, kad Jonynas viešai pripažino savo „klaidas“, išgelbėjo šį istoriką nuo atleidimo iš darbo. Tokia galimybė buvo svarstoma Vilniaus universiteto partinės organizacijos biuro posėdyje. Jame buvo konstatuota, kad Jonyno atleidimas iš darbo atrodytų „negražiai“. Įvertindamas

susiklosčiusią padėtį nuolatinis Jonyno oponentas Žiugžda buvo nusiteikęs „geranoriškai“: „Pirmą kartą man teko regėti, jog jis atsiklaupė ant kelių: niekuomet anksčiau su manimi jis nesutikdavo. Jis žino daug faktų, bet vadovauti katedrai jis, be jokių abejonių, negali. Lietuvos istorijos jis negali skaityti, bet TSRS istoriją iki XVIII a. jis gali skaityti. Aš manau, kad jis nori dirbti, o ne kenkti.“³¹ Nepaisant šio „maloningo verdikto“, nepasitikėjimo ir nepakantumo atmosfera Jonyną jau gaubė nuolat. 1950 m. liepos 21 d. Vilniaus universiteto partinio biuro susirinkime, svarstant šioje įstaigoje dirbantį pedagoginį personalą, V. Neupokojevas konstatavo: „Apie TSRS istorijos katedrą jau kalbėta. Jonynas aptilo, tačiau reikėtų, jog jis išeitų į pensiją.“³²

Kaip minėta, Jonynas, Janulaitis arba Jablonskis į istorijos mokslo prievaizdų akiratį pakliūdavo ne tik dėl apolitiškos laikysenos ir sąmoningų akibrokštų sovietinei sistemai. Analizuojant šių mokslininkų padėtį ir elgseną reikia konstatuoti, kad korektiško mokslinio diskurso terpėje subrendę tyrinėtojai dažnai tiesiog nesusiorientuodavo konjunktūrinėse situacijose ir nerasdavo tinkamiausio sprendimo, kaip pritapti prie naujų sąlygų, t. y. nesuvokdavo, kur ir kada reikia pameluoti, sutirštinti spalvas arba nutylėti tam tikrus faktus³³.

²⁸ Žr. 1948 m. gruodžio 7 d. Visuotinės istorijos katedros posėdžio protokolą (VUA, f. R–856, ap. 16, b. 7, l. 44–45v.), taip pat 1948 m. gruodžio 16 d. TSRS tautų istorijos katedros posėdžio protokolą (VUA, f. R–856, ap. 16, b. 18, l. 26–28).

²⁹ 1948 m. lapkričio 6 d. Sniečkus užrašų knygelėje pasižymi: „Prof. Jonynas, istor. katedr. vedėjas Vilniaus un-te, svarstant Levitaco disertaciją, pasakė, jog Lietuva nebuvo priklausoma nuo užsienio imperialistų, kad ji palaikiusi santykius kaip lygus su lygiu, t. y. reklamavo tariamąją buržuazinės Lietuvos nepriklausomybę. Jonyno pasiūlymas buvo svarstomas Vilniaus un-to senato posėdyje ir jis vieningai buvo pasmerktas. Tuo tarpu spalio soc. revol. sukaktuvių išvakarėse jam įteikiamas LTSR Aukšč. Tarybos prezidiumo garbės raštas. Labai negerai. Tuo labiau, kad Jonynas ir anksčiau turėjo nemaža miglotų pasisakymų“ (žr. LYA, f. 16895, ap. 2, b. 22, l. 45).

³⁰ LYA, f. 1771, ap. 51, b. 216, l. 216.

³¹ Žr. protokolą Nr. 29, nedatuotas. LYA, f. 7071, ap. 1, b. 8, l. 247.

³² LYA, f. 7017, ap. 1, b. 23, l. 88.

³³ Prof. M. Jučo nuomone, senosios kartos istorikai ilgainiui suprato, kad marksistinės retorikos vartojimas – neišvengiama sąlyga, norint dirbti praeities tyrimų baruose: „Tačiau būtų didelė klaida teigti, jog Jonynas arba Jablonskis nesistengė būti marksistais. Jie stengėsi. Ir Jonyno, ir Jablonskio pasisakymuose to esama.“ („Minuotojas klysta tik vieną kartą“. Mečislovas Jučas atsako į Aurimo Švedo klausimus // Naujasis Židinys-Aidai. 2007, Nr. 5–6, p. 232). Ši teiginį iliustruoja ir

1946 m. vienos paskaitos metu Jablonskis, kalbėdamas apie Lietuvos valstybės susidarymą, „pamiršo“ apie klasinį šio darinio pobūdį: toks „aplaudimas“ buvo smerkiamas iš aukščiausių partijos triūnų³⁴. 1949 m. kovą Jonynas, Vilniaus universitete skaitydamas paskaitą apie Rusijos caro Ivano III užsienio politiką, šios asmenybės pastangas kurti centralizuotą valstybę ir jungti rusų žemes palygino su analogiškus procesus inspiravusia Sovietų Sąjungos vyriausybe. Šioje paskaitoje dalyvavusiems ir vėliau TSRS istorijos katedroje ją aptarusiems kolegoms teko pabrėžti, kad tokių sąsajų išvelgti nederėtų, nes „Tarybų Sąjunga nėra Ivano III politikos paveldėtoja, ji skiriasi nuo visų iki šiol buvusių valstybių“, todėl paskaitos pabaigoje „reikėtų pažymėti progresyvų jungimosi vaidmenį be analogijos su TSRS“³⁵. Minėtas istorikas „šovė pro šalį“ ir 1950 m. lapkričio 17 d. dalyvaudamas

Istorijos instituto darbuotojų gamybiniame posėdyje, surengtame Stasiui Matulaičiui pasmerkti ir jo rašytai Lietuvos istorijos vadovėlio daliai sukritikuoti³⁶. Bandydamas pataikyti į bendrą Žiugždos užduotą toną Jonynas aptariamame tekste rado kritikuotinų vietų: „Pas autorių [t. y. autorius] neišaiškintas 19 a. pradžioj žemaičių tautinis sąjūdis, jo priežastys. Autoriaus nurodytos priežastys yra neteisingos. Drg. Matulaitis išveda, kad sąjūdis 18 a. pabaigoj vyko didžiosios Prancūzų revoliucijos įtakoj. Bet tą idėją reikėjo risti ne tik su žemaičiais, o ir su Aukštaitija ir t. t. Priežastčių reikia ieškoti visuomeniniuose santykiuose. Žemaičių bajorai buvo pasiekę didesnio ekonominio išsivystymo, kapitalizmas vystėsi žemaičiuose greičiau, kas turėjo įtakos ir į sąjūdį.“³⁷ Formaliai žiūrint, „užsakymas“ buvo atliktas, tačiau Žiugždai, apibendrinant pasakytas kritines pastabas, teko konstatuoti: „Čia padarytos pastabos iš esmės yra teisingos. Dėl atskirų pastabų, kaip drg. Jonyno, dėl žemaičių sąjūdžio, kitas klausimas, bet apskritai pastabos teisingos.“³⁸ Panašią klaidą, neperpratęs konjunktūros poreikių, padarė ir Jablonskis. 1950 m. balandžio 18 d. instituto posėdyje visi darbuotojai privalėjo kritiškai pasisakyti apie Jurginio Lietuvos

V. Žuko atsiminimuose pateikiama detalė apie Jablonskį: „Rimantienė prisimena tą metą, kai universitete buvo lankomos ir svarstomos jo paskaitos. Grįžęs po vienos tokios paskaitos džiaugėsi pacitavęs Karlą Marxą ten, kur iš tikrųjų reikėjo ir tiko. Paskaitos vis tiek buvo smarkiai kritikuotos, ir vieną dieną profesorius grįžo labai prislėgtas“ (žr. *Žukas V. Prisiminimų puslapiai. Pažinti kultūros žmonės. Vilnius, 2002, p. 32*).

³⁴ 1946 m. lapkričio 22 d. sakydams kalbą LKP XI plenumo Sniečkus piktinosi, kad: „Lietuvos KP (b) CK paskutiniu metu pasvarstė Vilniaus universiteto, o taip pat Marksizmo-leninizmo katedros Kauno universitete veiklą ir atskleidė eilę rimtų trūkumų bei parcalavalo iš universitetų vadovybės, partinių ir visuomeninių organizacijų, ryžtingai šalinti minėtus trūkumus. Vienok situacija dar neištaisyta. Antai, jau po Lietuvos KP (b) CK sprendimo profesorius Jablonskis savo lekcijos metu aiškina Lietuvos valstybės sukūrimo procesą kaip taikų vyksmą bei tuo pačiu užtušuoja klasių kovą, būtent ir atvedusią į valstybės susidarymą tokiu būdu pertekdamas buržuazinių istorikų pažiūras, neigusių klasinį valstybės pobūdį“ (žr. *LYA, f. 1771, ap. 9, b. 21, l. 26–27*).

³⁵ Žr. 1949 m. kovo 31 d. TSRS tautų istorijos katedros posėdžio protokolą (VUA, f. R–856, ap. 16, b. 18, l. 6).

³⁶ 1950 m. lapkričio 10 d. vykusiame Lietuvos TSR MA visuotinio susirinkimo rytiniame posėdyje Matulaitis suabejojo Žiugždos, kaip Istorijos instituto direktoriaus, kompetencija ir nedviprasmiškai pareiškė, kad šis žmogus turi prisiimti atsakomybę už stringančius sovietinės Lietuvos istorijos sintezės parengimo darbus (žr. šio posėdžio protokole užfiksuotą Matulaičio pasisakymą – LMAA, f. I, ap. 2, b. 112, l. 158–159). Toks viešas Matulaičio akibrokštas istorijos mokslo prievaizdams ir praeities klastotojams susilaukė griežto atkirčio – Istorijos instituto bendradarbis buvo negailestingai sukritikuotas, pasmerktas ir atleistas iš darbo.

³⁷ LMAA, f. 16, ap. 1, b. 34, l. 50.

³⁸ Ten pat.

istorijos laiko modelį, pasiūlytą straipsnyje „Lietuvos TSR istorijos periodizacijos klausimu“³⁹. Jablonskis taip pat atliko „pareigą“ dalyvaudamas posėdyje⁴⁰, tačiau, užuot kritikavęs Jurginį, pradėjo polemizuoti su Z. Kutorgiene: „Žiūrėti į 1940 m. Tarybų valdžios įvedimą Lietuvoje, kaip į 1919 m. buvusios Tarybų valdžios atnaujinimą, būtų klaidinga. 1919 m. buvo tikrai tarybinės santvarkos užuomazga. Tada buvo sukurta Lietuvos ir Baltarusijos Tarybų respublika, apie šios respublikos atnaujinimą 1940 m. nekalba joks aktas. Tad į Tarybų valdžios sukūrimą 1940 m. reikia žiūrėti kaip į naują.“⁴¹ Ši Jablonskio pasisakymą Žiugžda su kartėliu prisiminė kitame – instituto direkcijos – posėdyje, kai siaurame rate (Žiugžda, Jurginis, Kutorgienė, P. Kulikauskas, K. Petruelis, M. Vymerytė) buvo bandoma išsiaiškinti „be liudininkų“: „Primeru, jog Instituto direkcija, partorganizacija ir profsajunga turi būti vieninga, kuomet reikia spręsti principinius klausimus. Šią vieningą nuomonę dera įgyvendinti ir darbe. Tuo tarpu diskusija vyko be kritikos ir savikritikos dvasios, ko pasėkoje [t. y. todėl] tapo galimi tokie kaip drg. Jablonskio pasisakymai.“⁴²

Analizuojant senosios istorikų kartos laikysenos ypatybes reikia paminėti, kad atsiribojimo ir iššūkių taktiką kartais keisdavo pastangos koreguoti konkrečius praeities vaizdinius vartojant „ideologinius burtazodžius“. Tokie mėginimai ginčyti perdėm schemiškas arba klastojančias istorinę tik-

rovę tezes beveik visuomet balansuodavo ant akibrokšto ribos, tačiau sumaniai parinkta argumentavimo forma („klasikų“ citata ar tiesiog užuominos į sveiką protą) dažniausiai neleisdavo tiesiogiai užsipulti oponuojančiųjų; tai leidžia kalbėti apie trečią elgsenos tipą.

3. Bandymai ginčyti sovietines schemas „žaidžiant pagal taisykles“

1952 m. balandžio 1–3 d. Vilniuje vykusioje konferencijoje, kurioje buvo svarstomas Lietuvos istorijos periodizacijos modelis⁴³, Jablonskis bandė prieštarauti feodalizmo epochos skirstymui į tris – ankstyvąjį, brandųjį ir vėlyvąjį – etapus remdamasis... J. Stalino veikalu „Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai“⁴⁴. Toks „teorinis alibi“ leido ne tik kvestionuoti V. Pašutos siūlomos schemos tinkamumą Lietuvos istorijai, bet ir pasakyti „eretišką“ mintį, kad ši kokybinė prasme skiriasi nuo Rusijos feodalizmo raidos ypatybių (ne Rusijos naudai)⁴⁵.

Pradėdamas conceptualiai kritikuoti pateiktą periodizacijos modelį Jablonskis pažymėjo, kad periodizacijos autoriai visiškai neatsižvelgė į „buržuazinių laikų“

³⁹ Jurginis J. Lietuvos TSR istorijos periodizacijos klausimu // Tarybinė mokykla. 1950, Nr. 1, p. 33–36.
⁴⁰ K. Jablonskio laikyseną 1950 m. balandžio 18 d. posėdyje yra aptaręs ir Merkys. Žr. Merkys V. Konstantinas Jablonskis, p. 111–112.
⁴¹ LMAA, f. 16, ap. 1, b. 34, l. 11.
⁴² Ten pat, l. 15.

⁴³ Lietuvos istorijos sovietinio periodizacijos modelio konstravimas buvo suvokiamas kaip vienas esmingiausių uždavinių, nuo kurio sprendimo tiesiogiai priklausė būsimosios sintezės projekto sėkmė. Todėl toji konferencija buvo vertinama kaip labai reikšmingas įvykis tuometinio praeities tyrinėtojų cecho gyvenime.

Konferencijos eiga atspindi Lietuvos TSR istorijos periodizacijos svarstymo, vykusio 1952 m. balandžio 1–3 d., stenogramoje. Žr. LMAA, f. 16, ap. 1, b. 55, l. 29–106.
⁴⁴ Žr. LMAA, f. 16, ap. 1, b. 55, l. 30–35.
⁴⁵ Jablonskio „apsukrumą“ polemizuojant su konjunktūriškai Lietuvos istorijos laiko modelio atžvilgiu nusiteikusiais kolegomis yra išvelgęs V. Trumpa (žr. Trumpa V. Konstantinas Jablonskis // Trumpa V. Apie žmones ir laiką. Vilnius, 2001, p. 292).

istoriografijos įdirbį ir pareiškė, jog feodalizmo epochos dalijimą į tris etapus laiko formalistiniu bei klaidingu. Tokią drąsą mintį pagrindęs nuoroda į minėtą Stalino veikalą, Jablonskis teigė, esą laikotarpį iki XVI a. vidurio derėtų vertinti kaip kovą už visišką feodaliųjų santykių įsigalėjimą⁴⁶. Tokia idėja automatiškai suponavo minėto istoriko siūlymą skirti tik du – „kylančiojo“ ir „smunkančiojo“ – feodalizmo etapus, kuriuos atriboja XVI a. viduryje įvykęs lūžis⁴⁷. Šie Jablonskio teiginiai balansavo ant subtilios ribos, ties kuria prasideda „ideologinės erezijos“, o bandydamas apibrėžti antrojo feodalizmo laikotarpio Lietuvoje ypatybes, šis istorikas akivaizdžiai ją peržengė. Pažymėjęs, kad kalbant apie XVIII a. Rusiją galima konstatuoti visišką valstiečių įbaudžavinimo faktą, jis pateikė tokius duomenis: „Jeigu atmesti [t. y. atmetume] Vilniaus gubernijos pakraščių Baltarusijos sritis, ir priskiriant Prūsams Užnemunę, Lietuvos valstiečių ne mažiau kaip 45 proc. buvo laisvi, taigi, baigiantis feodalizmui, nebuvo įbaudžiaivinti.“⁴⁸ Perskyrą, rodančią, jog Lietuvai netinka Rusijos istorijos schemos, Jablonskis dar labiau sustiprino užsimindamas apie „kitus kraštus“, kuriuose antrojo feodalizmo laikotarpio požymiais reiktų laikyti ne valstiečių įbaudžavinimo procesą, o „dvaro pritaikymą ūkio rinkai, feodaliųjų duoklių rinkai“⁴⁹. Remdamasis ta pačia perskyra Jablonskis pamėgino koreguoti ir „subrendusiojo feodalizmo“ laikotarpyje išskirtą „Lietuvos feodalinio susiskaldymo (XIV a. vid.–XV a. vid.)“ etapą⁵⁰.

Jablonskis ne kartą ryžtingai oponavo praeities vaizdinių schematizavimui ir iškraipymui balansuodamas ant ribos, kurią peržengus patenkama į negailestingos kritikos bei kaltinimų „erezijomis“ ugnį. Tačiau, kaip jau minėta, Jablonskio pasirinkta argumentacijos forma dažnai leisdavo to išvengti. 1954 m. rugsėjį, recenzuodamas Lietuvos TSR istorijos trumpojo kurso II ir III dalis, istorikas kalbėjo labai pavojingą lietuvių ir rusų santykių tema. Jis išdrįso kvestionuoti esminius sovietinės lietuvių istoriografijos postulatus apie „amžinąją lietuvių-rusų draugystę“, negatyvią rusų žemių jungimo prie LDK reikšmę ir esminį rusų indėlį į Žalgirio mūšio pergalę⁵¹. Netikėtas pirmiau pateiktos argumentacijos apibendrinimas leido šiam mokslininkui išlikti oficialiajame diskurse⁵². Maža to, imituojamas susirūpinimas teiginių apie rusų ir lietuvių draugystę „politiniu korektiškumu“ sudarė galimybę Jablonskiui pažerti keletą

⁵¹ Žr. Jablonskio „Pastabas dėl II ir III dalių“, LMAA, f. 16, ap. 1, b. 74, l. 79: „Rusiškų žemių užgrobinimas atvaizduotas vien tik neigiamai, net nepaminėta to, kad užgrobtos ir prisijungusios /tokių taip pat nemaža buvo/ rusiškos žemės tuo pat išsivadavo iš totorių jungo, kuris buvo daug sunkesnis, kaip vasalinė priklausomybė Lietuvos didžiai kunigaikštystei, ar iš pavojaus patekti į jį. O toliau, kalbant apie Žalgirio mūšį /p. 43/, sakoma, kad „pergalė tebuvo pasiekta tik dėka lietuvių vienybės su rusų tauta ir kitomis slavų tautomis“ – čia reikia suprasti ne kokią abstraktinę, mistinę vienybę, bet konkretesnę pavertimą rusiškų žemių vasalinėmis Lietuvos didž. kunigaikštystės žemėmis, jų įtraukimą vienos valstybės žinion. Juk Žalgirio kautynėse dalyvavo tik vasalinių rusiškų, baltarusiškų ir ukrainiškų žemių kariuomenės, ne kurių kitų rusiškų žemių. Ir pagalba rusiškų žemių ne kartą minima, pabrėžiant jos progresyvią reikšmę. Labai dažnai, išsiaiškinę, kas buvo teikęs tą pagalbą matysime, kad ją buvo teikę užgriebtų, vasalinių rusiškų, baltarusiškų ir ukrainietiškių žemių žmonės.“

⁵² Ten pat: „Taigi, tuos posakius tenka suprasti, kaip rusiškų žemių užgrobinimo politikos apologiją. Aš nesakau, kad rašant taip buvo manyta, bet išeina taip.“

⁴⁶ LMAA, f. 16, ap. 1, b. 52, l. 31.

⁴⁷ Ten pat, l. 32.

⁴⁸ Ten pat, l. 33.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Ten pat, l. 34–35.

ideologiškai pavojingų receptų: „Aš siūlau: paminėti „ir“ teigiamą reikšmę rusiškų žemių užgrobimo ir jų prijungimo prie Lietuvos, ir neperdėti draugingumo ir pagalbos rusų tautai, kuri buvo valdoma tokių pat feodalinį valdovų, kaip ir lietuvių tauta, kurie buvo tokiais pat grobėjais ir engėjais, kaip ir lietuvių feodalai. Kada pagalba ir draugingumas pasireikšdavo, reikia tai nurodyti, nutylėti to nereikia ir negalima, bet nereiktų paversti trafaretu.“⁵³

Sėkmingo bandymo priešintis istorijos schematizavimui atveju derėtų laikyti ir kitą šio mokslininko pasisakymą 1952 m. liepos 16 d. Vilniuje vykusio Lenkijos istorijos I tomo svarstymo metu. Susitelkęs prie V–XIII skyrių, sprendžiančių ankstyvojo feodalizmo klausimus, aptarimo, Jablonskis konstatavo: „Nesuprantama, kodėl stambieji žemdirbiai-feodalai nuvarydavo valstiečius nuo užgrobtų žemių. Atrodytų, jog jie rengėsi savo rankomis žemę arti. Taipogi neaišku, kodėl valstiečiai, patekę į feodalinę priklausomybę, netekdavo savo sklypelių. Kuo paremtas šis teiginys? Lietuvoje analogiški procesai (iki visiško feodalizmo įsigalėjimo) nefiksuojami, todėl labai tikėtina, jog nieko panašaus nebuvo ir Lenkijoje.“⁵⁴ Parodydamas, kad teksto autoriams stinga elementariausio loginio mąstymo, Jablonskis išliko ideologiškai nepriekaištingose pozicijose: „Tuo tarpu 6 puslapyje ką tik išsakyta mintis paneigiama pasakant, esą pagrindinė valstiečių masė buvo pritvirtinta prie žemės. Tačiau jeigu jau jinai buvo išvyta, tai kaip galėjo būti pritvirtinta prie žemės? <...> Tokios netikslios formuluotės neduoda galimybės

perprasti stambiosios feodalinės nuosavybės (kaip šios formacijos pagrindo) susiformavimo proceso.“⁵⁵

Jeigu tokie pasažai, pasakyti posėdžiuose, seminaruose bei konferencijose, dažnu atveju ir negalėjo „pramušti“ palengva besiklostančio „sovietinio – gelžbetoninio“ Lietuvos istorijos vaizdinio, neabejotinai parodydavo šio atgrasumą bei iracionalumą. Sovietinio istorijos mokslo kūrėjai bei prievaizdai puikiai suvokė šią koliziją ir, ištaikę progą, tuoj pat „atsilygindavo“ juos subtiliai kritikuoti išdrįsusiems žmonėms.

Aptarti senosios istorikų kartos elgesio modeliai negalėjo esmingai pakeisti palengva, tačiau su neišvengiamu nuoseklumu besiklostančių oficialiojo sovietinės lietuvių istoriografijos diskurso kontūrų bei turinio, bet, kaip rašė prof. Vytautas Merkys: „Senieji profesoriai buvo toji trapi jungtis, kuri neleido nutrūkti profesionaliajam istorijos mokslui.“⁵⁶ Jablonskio, Jonyno ir Janulaičio pastangos savo profesine bei egzistencine laikysena demonstruoti mąstymo autonomiją leidžia brėžti naujų tyrimų kontūrus ir svarstyti pavienius atvejus, kai mezgėsi mokytojo ir mokinio santykiai, užtikrinę pozityvią ir esmingą senosios kartos įtaką tolesnei sovietmečio lietuvių istoriografijos raidai.

Išvados

Senoji nepriklausomos Lietuvos istorikų karta buvo sąmoningai izoliuojama, jos įtaka ribojama nukreipiant šiuos mokslis-

⁵³ Ten pat, l. 85.

⁵⁶ Merkys V. Konstantinas Jablonskis, p. 101. Kruopščiai šias jungtis kūręsio Jablonskio pastangas ir jų rezultatus sovietmečiu yra aptaręs Z. Ivinskis. Žr. Ivinskis Z. Prof. K. Jablonskio atminimui. Jo įnašas Lietuvos istorijos mokslui // Aidai. 1961, Nr. 1, p. 18–22.

⁵³ LMAA, f. 16, ap. 1, b. 74, l. 79.

⁵⁴ LMAA, f. 16, ap. 1, b. 56, l. 84.

ninkus į „ideologiškai nepavojingas“ darbo sritis, neleidžiant skaityti „komplikuotų“ kursų studentams. Istorikai, turintys „buržuazinę praeitį“, buvo atidžiai stebimi, kai kuriems iš jų buvo iškilusi reali represijų grėsmė.

Tuo pat metu sovietinio istorijos mokslo modelio kūrėjai ir prievaizdai bandė ciniškai pasinaudoti nepriklausomos Lietuvos istorikų autoritetu, nuolat formuluodami pastariesiems konjunktūrines užduotis.

Šių egzistencinių ir profesinių iššūkių akivaizdoje senosios kartos istorikai rinkosi tris viena kitai prieštaraujančias elgsenos strategijas: siekė atsiriboti nuo sovietinės tikrovės perversijų, nedalyvauti įvairiuose

bendruose projektuose ir rinktis apolitišką laikyseną; nuolat sąmoningai arba nesąmoningai sukeldavo akibrokštus oficialiajam diskursui ir užsitraukdavo sovietinio istorijos mokslo prievaizdų nemalonę; bandė daryti įtaką sovietinei istoriografijai vartodami korektiškus teiginius ar taikliai parinktas „klasikų“ citatas, taip mėgindami išvengti schematizmo ir koreguoti bendruosius Lietuvos istorijos vaizdinius.

Vykstant sovietizacijos procesams turėdami pasirinkti tarp pasipriešinimo, prisitaikymo ir kolaboravimo, tarpukario istorikų bendruomenės autoritetai šią egzistencinę ir profesinę aporiją buvo priversti spręsti kiekvieną dieną vis iš naujo.

THE MODELS OF BEHAVIOUR OF THE OLD GENERATION HISTORIANS IN THE PRESENCE OF SOVIETIZATION PROCESS

Aurimas Švedas

S u m m a r y

Ever since Lithuania has restored its independence in 1990, wide-ranging debates have been taking place on a question of individual and societal conformance, resistance, and collaboration during the times of Soviet occupation. This article inquires strategies and tactics of behavior that the most famous historians of independent Lithuania have chosen to pursue in the presence of existential and professional challenges made by the Soviet occupation and its totalitarian system.

The older generation of historians from independent Lithuania was deliberately isolated in the time of creating the Soviet model of history; their influence was limited as these scholars were directed to the “ideologically safe” spheres of work and were prevented from reading “complicated courses” to students. Historians with the “bourgeois past” were closely watched and some of them even came under the real threat of repressions. At the same time, authors and stewards of the Soviet model of history cynically attempted to use the authority of the historians of the independent Lithuania by constantly assigning them tasks of conjuncture.

While facing existential and professional challenges, the old generation of Lithuanian historians had to choose from three, often contradictory, strategies of behavior:

First path was to separate themselves from the perversions of the Soviet reality by refusing to participate in joint projects and by assuming an apolitical attitude.

Second path was, consciously or not, to constantly seek to create controversy in the official Soviet discourse of history, while bringing upon themselves a disgrace from the history stewards.

Third approach was to attempt to escape from the schemes and to correct the general constructs of Lithuanian history by influencing Soviet historiography with the usage of correct propositions and carefully chosen quotes from the Marxist-Leninist classics.

As the sovietization process was leaping forward, making a choice among resistance, conformance and collaboration became an existential and professional challenge, which the elite of the interwar community of historians had to face every day.

Įteikta 2008-04-04

Parengta skelbti 2008-05-30